

ANAOKULUNA DEVAM EDEN DÖRT-BEŞ YAŞ ÇOCUKLARINDA SOSYAL DAVRANIŞLARIN GELİŞİMİ İLE BENLİK SAYGISI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Bilim Uzm. Zühal GİZİR
Cekirdek Yuva ve Aile Danışmanlığı Merkezi

Doç.Dr. Gülen BARAN
Ankara Üniversitesi
Ev Ekonomisi V.O.Cocuk Gelişimi A.B.D.

ÖZET

Bu araştırma, anaokuluna devam eden dört-beş yaş çocuklarında sosyal davranışların gelişimi ile benlik saygısı arasındaki ilişkiyi incelemek ve yaş, cinsiyet, okulöncesi eğitim kurumuna devam süresi, çocuğun bir günde toplam televizyon izleme süresi, çocuğa sorumluluk verilme durumu değişkenlerinin çocukların sosyal davranış ve benlik saygısı gelişimlerinde farklılık yaratıp yaratmadığını belirlemek amacıyla yapılmıştır.

Araştırma Ankara'da Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'na bağlı özel anaokulları arasından tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen on anaokuluna devam eden dört-beş yaşlarındaki yüz altmış çocuk üzerinde yürütülmüştür.

Araştırmada çocukların kendilerine ve ailelerine ilişkin özellikleri saptamak için "Genel Bilgi Formu", çocukların sosyal davranışlarının gelişimini değerlendirmek için "Davranış Derecelendirme Ölçeği" ve çocukların benlik saygısı düzeylerini belirlemek için "Cassidy Kukla Görüşme Formu" kullanılmıştır. Veriler: Tek Yönlü ve Çift Yönlü Varyans Analizi, Duncan Testi ve Korelasyon Katsayısı Önemlilik Testi ile değerlendirilmiştir.

Çocuğun sosyal davranış gelişiminde yaşın, cinsiyetin, okulöncesi eğitim kurumuna devam süresinin, bir günde toplam televizyon izleme süresinin, çocuğa sorumluluk verilme durumunun sosyal davranışlara ait puanlarda anlamlı bir farklılık yarattığı belirlenmiştir.

Çocuğun benlik saygısı gelişiminde cinsiyetin, bir günde toplam televizyon izleme süresinin, çocuğa sorumluluk verilme durumunun benlik saygısına ait puanlarda anlamlı bir farklılık yarattığı belirlenmiştir. Araştırmada ayrıca benlik saygısı ile sosyal davranış puanları arasında pozitif yönde, anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlar ışığında anne-babalara, öğretmenlere ve çeşitli kuruluşlara bazı öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Benlik saygısı, okulöncesi dönem, sosyal davranış gelişimi.

ABSTRACT

This research has been conducted in order to examine the relationship between the development of social behaviors and self-esteem in four and five year old children attending kindergarten and to investigate whether the following factors have any influence on the development of social behaviors and self-esteem in those children: age, sex, the length of attendance to pre-school educational institutions, the length of time the child watches TV per day, the level of responsibility given to the child.

The research was conducted on one hundred sixty, four and five year old children attending ten kindergartens. Those ten kindergartens were chosen by random sampling from among the private kindergartens in Ankara that are registered by the Institute of Social Services and Child Protection.

In order to determine the characteristics of the children and their families the "General Information Questionnaire", to evaluate the development of these children's social behavior the "Adaptive Behavior Scale", and to determine the levels of self-esteem in those children the "Cassidy Puppet Interview Form" were used. Data were analyzed using the One Way and Two Way Variance Analysis, Duncan test and Correlation Coefficient Significance Test.

This research has shown that the following factors have significant influence on the scores belonging to the sub dimensions of social behaviors: age, sex, the length of attendance to pre-school educational institutions, the length of time the child watches TV per day, the level of responsibility given to the child.

The research also has shown that the following factors have significant influence on the scores belonging to the subdimensions of self-esteem: sex, the length of time the child watches TV per day, the level of responsibility given to the child. It was found that, there is a positive and significant relation between self-esteem and social behavior scores. Based on these results, some suggestions have been made to parents, teachers and some institutions.

Key Words: Self-esteem, pre-school period, social behavior development.

GİRİŞ

İnsan kendini tanımlama ve bir kimlik geliştirme yeteneğine sahip tek varlıktır. Bu özelliğinden dolayı, dış dünya ile uyumu için gerekli bilgileri edinme ihtiyacıyla, yaşadığı çevreyi ve kendisini devamlı olarak yorumlar. Bu, onun kendi varlığı ile sosyal çevresi arasındaki ilişki kurabilmesi için gereklidir. İnsancı psikolojiden kaynaklanan bu yaklaşım, insanın kendi çabası ile kendini yetkinleştirme gücüne sahip olduğunu ve insan davranışına temel olan güdünün kendini gerçekleştirme güdüsü, davranışı etkileyen ve denetleyen ana öğenin ise bireyin benlik kavramı olduğunu savunmaktadır (Demiriz ve Turan-Ömeroğlu 1997; Baran 1999).

Benlik kavramı, bireyin kendi kişiliğine ilişkin değerlendirmeleri ve kendi kendini görüş tarzı olarak adlandırılabilir. Kişilik gelişiminde önemli bir yer tutan benlik, bireyin kendi özelliklerine, yeteneklerine, istek ve ideallerine, değer yargılarına ilişkin düşünceleri içermektedir. Kişinin kendisini tanıması ve gerçekçi olarak değerlendirmesi ile yetenek ve güçlerini olduğu gibi kabul

edip benimsemesi sonucunda kendine duyduğu sevgi ve güven duyguları, benlik saygısını oluşturur. Kişinin kendini beğenmesi, kendi benliğine saygı duyması için üstün nitelikli olması gerekmez. Benlik saygısı, sosyal kabul, yeterlilik, kendini nasıl gördüğü ve algıladığı ile ne olması gerektiği duygusu arasındaki farklılıklara bağlıdır. Bir başka deyişle, benlik saygısı, bireyin kendinden memnun olma durumudur.

Bireyin psikolojik açıdan etkin olmasını sağlayan temel belirleyicilerden biri olan benlik saygısının yüksek olması bireyin içinde bulunduğu topluma uyum sağlayarak etkin bir şekilde katılımını kolaylaştırırken, kişisel başarı ve mutluluğu da beraberinde getirmektedir. Düşük benlik saygısına sahip bireyler kendilerini yetersiz ve değersiz görmekte, çevreden çabuk etkilenebilmekte, inanç ve tutumlarını kolaylıkla değiştirebilmekte, günlük yaşamda karşılaştıkları zorluklarla başa çıkmada güçlük çekmekte ve bu duygularını kontrol etmekte zorlanabilmektedirler. Sık sık suçluluk ve utanç duygularına kapılan bu kişiler

kendilerine ve çevrelerindeki insanlara güven duymamakta ve insan ilişkilerinde yetersizlik gösterebilmektedirler.

İlk iletişim ortamı olan aile, çocuğun benlik saygısı gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Anne-babanın çocuğunu sosyalleştirmek için kullandığı yöntemler, seçtiği ödül ve cezalar, öğretme biçimleri, aktarmaya çalıştığı değerler, çocukların ilgileri ve sosyal becerileriyle birbirinden farklı kişilikler göstermesine neden olmaktadır (Kutlu 1992; Palabıyıkoglu 1996; Köknel 1997; Haktanır ve Baran 1998).

Çocuğun benlik saygısının biçimlenmesinde aileden sonra en etkili unsur sosyal çevredir. Çocuğun sosyal çevresi ile ilişkileri ve dolayısıyla sosyal davranış gelişimi kendisi hakkında o zamana kadar oluşturduğu fikirlerin pekişmesini ya da değişerek gelişmesini sağlar (Çelikoğlu 1997).

Sosyal yönden gelişmiş bir kişi her yaşta çevresindeki diğer insanlarla sorun yaratmadan, çatışmasız olarak yaşamayı bilir. Kendi ihtiyaçları ve istekleri ile toplumun istekleri arasında dengeyi sağlayabilir. Birlikte yaşadığı insanlarla yardımlaşmayı, paylaşmayı, işbirliği içinde çalışmayı başarır ve duygularını içinde yaşadığı kültüre uygun bir biçimde ifade edebilir. Sosyal yönden yeterince gelişmemiş bir kişi, içinde yaşadığı toplumun normlarına ve beklentilerine uygun davranışlar gösteremez ve dolayısıyla uyumsuz, mutsuz, başarısız ve güvensiz bir birey olabilir; arkadaşları tarafından reddedilir, akademik yönden de başarısız olur (Binbaşoğlu 1992; Knight and Hugues 1995; Franzoi 1999; Başaran 2000).

Yaşamın ilk yıllarında kazanılan davranışlar, alışkanlıklar yetişkinlik yıllarında kişilik yapısını ve davranışlarını etkilediğinden sosyal davranışların ve benlik saygısının gelişimi için önemlidir. Kazanılması gereken sosyal davranışlar zamanında öğrenilmezse, bu davranışların ileride öğrenilmesi daha zor olacağından sosyal uyumu bozabilir ve çocuğun kendisi ile ilgili olumsuz benlik saygısı geliştirmesine neden olabilir.

Bu anlamda insan yaşamının belki de en büyük başarısını sağlam ve dengeli bir sosyal davranış geliştirmek oluşturur. İleriki yaşlarda görülen uyumsuzlukların kaynağı, ilk yıllardaki sosyal yaşamdır. Ayrıca ilk yıllarda yakın çevresinden çocuğa yöneltilen tepkiler onun kendine yönelik bir algı oluşturmaması ve ileriki yaşamındaki kimliğinin oluşmasını sağlar (Çağdaş 1997; Çağdaş 2000).

Benlik saygısının gelişiminde çocuğun sosyal ilişkilerinin önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Temeli çocukluk döneminde atılan ve bireyin yaşamını etkileyen kalıcı bir etmen olan benlik saygısı, kişinin öncelikle psikolojik gelişiminde ve kişilik özelliklerinin biçimlenmesinde etkili olmasının yanında, tüm yaşamını olumlu ya da olumsuz olarak etkilemektedir.

Bu nedenle sosyal davranışların gelişimi ile benlik saygısı arasındaki ilişkinin ortaya konması erken dönemde önlemlerin alınabilmesi ve okulöncesi dönemdeki çocuğa sahip ebeveynler ile okulöncesi eğitim kurumu öğretmenlerinin bu konuda bilinçlendirilmesi açısından önemlidir.

Çocuklarda benlik saygısının okulöncesi dönemde belirlenmesi önem taşımakla birlikte, ülkemizde benlik saygısını değerlendirmek için yapılan çalışmalar, genellikle daha büyük yaşta çocuklara yöneliktir. Sosyal davranışların gelişimini araştıran çalışmalar ise sınırlıdır. Bu nedenlerle bu çalışmada anaokuluna devam eden dört-beş yaş çocuklarında sosyal davranışların gelişimi ile benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada ayrıca yaş, cinsiyet, okulöncesi eğitim kurumuna devam süresi, çocuğun bir günde toplam televizyon izleme süresi ve çocuğa sorumluluk verilme durumu değişkenlerinin sosyal davranış ve benlik saygısı gelişimlerinde anlamlı bir farklılığa neden olup olmadığı da incelenmiştir.

YÖNTEM

Bu çalışmada anaokuluna devam eden dört-beş yaş çocuklarında sosyal davranışların gelişimi ile benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi ve belirlenen sosyal davranış ve benlik saygısı düzeylerinin yaş, cinsiyet, okulöncesi eğitim kurumuna devam süresi, çocuğun bir günde toplam televizyon izleme süresi, çocuğa sorumluluk verilme durumu değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Ankara il merkezinde bulunan ve Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'na bağlı özel anaokullarına devam eden dört-beş yaşlarındaki çocuklar araştırmanın evrenini oluşturmaktadır.

Araştırmanın örneklemini, Ankara il merkezindeki Başbakanlık Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu'na bağlı orta ve üst sosyoekonomik düzeydeki sınıflarda bulunan anaokulları arasından basit tesadüfi örneklem yöntemi ile seçilen on anaokulundan oluşmaktadır. Araştırma kapsamına Ada Gündüz Bakımevi ve Çocuk Klübü, Çekirdek Gündüz Bakımevi, Çiğdem Abıla Kreaş ve Gündüz Bakımevi, Erken Başarı Gündüz Bakımevi, Gökçen Gündüz Bakımevi, İlkadım Gündüz Bakımevi, İlkadım Elele Gündüz Bakımevi ve Çocuk Klübü, Nesil Gündüz Bakımevi, Önel Yeşil Çizgi Gündüz Bakımevi ile Zeynep Bostancı Kreaş ve Gündüz Bakımevi dahil edilerek her anaokulundan yaş ve cinsiyetlerine göre eşitlenmiş on altı çocuk olmak üzere toplam yüz altmış çocuk alınmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada çocukların sosyal davranış gelişimini değerlendirmek amacı ile Özgüven (1992) tarafından ilkököl öğrencileri için geliştirilen ve daha sonra Çağdaş (1997) tarafından dört-beş yaş çocuklarına uyarlanan "Davranış Derecelendirme Ölçeği" kullanılmıştır. "Davranış Derecelendirme Ölçeği" işbirliği ve sosyal ilişkiler olmak üzere iki alt ölçektir. Ölçeğin birinci bölümü çocuğun işbirliğine dayalı davranışlarını, ikinci bölümü ise sosyal ilişkilerine ilişkin davranışlarını kapsamaktadır. Ölçek 'işbirliği'ne ilişkin 20 madde, 'sosyal ilişkiler'e ilişkin 20 madde olmak üzere toplam 40 maddeden oluşmakta, maddeler bir günlük anaokulu programında çocuğun sıklıkla gözlenebilecek davranışlarını içermektedir. Ölçeğin güvenilirlik çalışması, uzman değerlendirmeleri arasındaki tutarlılık ve testin aralıklı tekrar tekniği ile olmak üzere farklı iki yöntemle Çağdaş (1997) tarafından yapılmıştır ve r:79 güvenilirlik katsayısı elde edilmiştir. Ölçeğin geçerlik çalışmasında, mantıksal bir yaklaşım izlenmiştir. Ölçeği oluşturan maddelerin puanlanmasında yararlanılan beş hakemin değerlendirmeleri arasındaki yüksek tutarlılık, ölçeğin mantıksal geçerliği için önemli bir kanıt sayılmaktadır. Çocukların benlik saygısı düzeylerini belirlemek amacı ile Cassidy (1988) tarafından geliştirilen ve Dikici (1998) tarafından Türk çocuklarına uyarlanan "Cassidy Kukla Görüşme Formu" kullanılmıştır. Cassidy Kukla Görüşme Formu 20 sorudan oluşmaktadır. Çocuğun cevaplarının olumlu ve olumsuz tonları ve kusurlarını kabul ederken, ne ölçüde açık ve rahat olduğu dikkate alınmaktadır. Formdaki 15 soru olumlu/olumsuz, 5 soru açık/mükemmel olarak değerlendirilmektedir. Değerlendirme sonucunda bir çocuk olumlu-açık, olumlu-mükemmel, olumsuz-açık, olumsuz-mükemmel kategorilerinden birine girmektedir ve her çocuğun girdiği kategoriye göre olumlu ya da olumsuz kategorisinin birinden, açık ya da mükemmel kategorisinin birinden olmak üzere iki ayrı puanı olmaktadır. Benliğin açıklığı, çocuğun kendi kusurlarını ortaya koymada, kendisi hakkında, ne ölçüde açık olduğunu; benliğin olumluluğu ise çocuğun kendi hakkında ne ölçüde olumlu ya da olumsuz görüşlere sahip olduğunu ifade etmektedir. Cassidy Kukla Görüşme Formu'nun güvenilirlik ve geçerliği Dikici (1998)

tarafından yapılmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini sınamak için test-tekrar-test yapılmıştır ve benliğin olumluluğu kategorisinde .96, benliğin olumsuzluğu kategorisinde .88, benliğin açıklığı kategorisinde .84, benliğin mükemmelliği kategorisinde .84 değişmezlik katsayısı bulunmuştur. Ölçeğin geçerliğini test etmek amacıyla benlik saygısı düzeyini belirleyen benliğin olumluluğu ve benliğin açıklığı kategorilerinin iç tutarlılığı incelenmiştir. İç tutarlılık katsayısı hesaplanmış ve yüz elli örnekleme benliğin olumluluğu (olumlu/olumsuz) ile benliğin açıklığı (açık/mükemmel) kategorileri arasında tutarlılık katsayılarının birbirlerini .55 oranında ($r=0.555$ $p<0.01$) desteklediği bulunmuştur. Çocuk ve ailesi hakkında bazı bilgileri elde etmek amacı ile de araştırmacı tarafından geliştirilen "Genel Bilgi Formu" kullanılmıştır. Genel Bilgi Formu'ndaki sorular, araştırmaya katılan çocukların velileri ile yüz yüze görüşülerek cevaplanmıştır.

Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının uygulanmasına başlamadan önce araştırmanın örneklemini oluşturan anaokullarından gerekli izinler alınmış, örnekleme giren okulların yetkilileri ile görüşülerek uygulama için uygun gün ve saat belirlenmiştir. Daha sonra sırası ile her anaokuluna gidilerek çocukların benlik saygısı düzeylerinin saptanması amacıyla her çocuğa "Cassidy Kukla Görüşme Formu" uygulanmıştır. Veriler, her çocukla bireysel çalışılarak projektif yöntem ile toplanmıştır. Uygulama öncesinde sınıfta bütün öğrencilere uygulamacı kendisini tanıtmış ve niçin geldiğini söylemiştir. Çocukların uygulamacıya alışması için uygulamacı bir süre sınıf etkinliğine katılmış, daha sonra sıra ile çocuklarla kukla oynamak için farklı bir odaya geçilmiştir. Uygulamanın yapıldığı yer okul içerisinde mevcut olan boş bir odadır. Uygulamacı ve çocuk karşılıklı olarak oturmuş, çocuğa kukla tanıtılmış, adının Ponpon olduğu söylenmiş ve kukla çocuğun eline takılmıştır. Çocuğa, Ponpon' a bazı soruların sorulacağı ve Ponpon' un bu soruları cevaplandırması gerektiği söylenmiştir. Uygulamacı, uygulama boyunca sadece Ponpon'a bakarak soruları sormuş ve çocuğun yüz ifadelerini ve vücut hareketlerini fark ettirmeden incelemiştir. Verilen cevapta şüphe uyanmışsa, soru tekrarlanmış ve sorunun devamındaki ek sorularla verilen cevaplar sınanmıştır. Ayrıca çocukların sosyal davranışlarının gelişimi ile ilgili bilgileri içeren "Davranış Derecelendirme Ölçeği" öğretmenlere dağıtılarak doğru ve eksiksiz olarak doldurulmaları istenmiştir. Çocuk ve ailesi hakkındaki bilgileri içeren "Genel Bilgi Formu" çocukların çıkış saatlerinde velilerle yüz yüze görüşülerek bireysel olarak doldurulmuştur.

Verilerin Değerlendirilmesi ve Analizi

Çocukların benlik saygısı düzeyleri ile ilgili olarak Cassidy Kukla Görüşme Formu' nun değerlendirmesi her uygulama bitiminde, hemen yapılmıştır. Çocukların uygulama süresi içindeki genel hal ve tavırları, değerlendirmede etkili olduğundan çocuklar uygulama sırasında gözlenerek verdikleri cevapların hal ve tavırları ile uygunluğuna dikkat edilmiştir. Cassidy Kukla Görüşme

Formu' nun değerlendirilmesi sonucunda çocuğun benlik saygısı düzeyi ile ilgili olarak benliğin olumluluğu ve benliğin açıklığına ilişkin iki ayrı puan elde edilmiştir. Benliğin olumluluğu, çocuğun kendi hakkında ne ölçüde olumlu ya da olumsuz görüşlere sahip olduğu anlamına gelirken; benliğin açıklığı çocuğun kendi kusurlarını kabullenmede ne ölçüde açık olduğunu ifade etmektedir. Puanlar arttıkça, çocukların benliğin olumluluğuna ve benliğin açıklığına ilişkin düzeyleri de yükselmektedir (Cassidy 1988, Verschuere et al. 1996, Dikici 1998).

Daha sonra, Davranış Derecelendirme Ölçekleri değerlendirilmiş ve her çocuk için sosyal davranışlarla ilgili olarak işbirliği ve sosyal ilişkiler boyutlarına ait iki ayrı puan elde edilmiştir. Çocukların boyutlardan aldıkları puanlardaki artış, işbirliği ve sosyal ilişkilerle ilgili başarı düzeyindeki artışa işaret etmektedir.

Çocukların kendileri ve aileleri hakkındaki bilgileri içeren Genel Bilgi Formu' ndan elde edilen bilgiler ile Davranış Derecelendirme Ölçeği' nden elde edilen işbirliği ve sosyal ilişkilere ilişkin sosyal davranış puanları ve Cassidy Kukla Görüşme Formu' ndan elde edilen benliğin olumluluğuna ve benliğin açıklığına ilişkin benlik saygısı puanları kayıt formuna işlenmiştir.

Örnekleme grubundaki çocuklar için belirlenen bağımsız değişkenlerin çocukların sosyal davranış puanlarında farklılık yaratıp yaratmadığını belirlemek için "Çift Yönlü Varyans Analizi", benlik saygısı puanlarında farklılık yaratıp yaratmadığını belirlemek için ise "Tek Yönlü Varyans Analizi" uygulanmıştır. Varyans analizleri sonucunda farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını saptayabilmek için de "Duncan Testi" uygulanarak, sonuçlar yorumlanmıştır.

Ayrıca, çocukların sosyal davranış gelişimleri ile benlik saygıları arasında bir ilişki olup olmadığının belirlenmesi için "Korelasyon Katsayısı Önemlilik Testi" uygulanmıştır (Düzgüneş ve ark. 1987). Toplanan verilere ait istatistiksel analizler SPSS 10.0 programında yapılmıştır.

BULGULAR

Araştırmada, anaokuluna devam eden dört-beş yaş çocuklarında sosyal davranışların gelişimi ile benlik saygısı arasındaki ilişkiyi incelemek ve belirlenen sosyal davranış ve benlik saygısı düzeylerinde yaş, cinsiyet, okulöncesi eğitim kurumuna devam süresi, çocuğun bir günde toplam televizyon izleme süresi ve çocuğa sorumluluk verilme durumu değişkenlerinin farklılık yaratıp yaratmadığını belirlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırma ile ilgili toplanan tüm bilgiler değerlendirilerek analiz edilmiş, bulgular tablolar halinde verilmiştir.

Tablo - 1
Araştırmaya Alınan Dört-Beş Yaş Çocuklarının Cinsiyetlerine Göre Sosyal Davranış Boyutlarına İlişkin Puan Ortalamaları, Standart Hatalar ve Varyans Analizi Sonuçları

YAŞ CİNSİYET	N	SOSYAL DAVRANIŞ PUANI			
		İşbirliği $\bar{x} \pm Sx$		Sosyal İlişkiler $\bar{x} \pm Sx$	
4 YAŞ					
Kız	40	75.03 ± 1.90		74.23 ± 2.27	
Erkek	40	75.25 ± 1.73		73.10 ± 2.00	
5 YAŞ					
Kız	40	81.88 ± 1.35		81.60 ± 1.73	
Erkek	40	76.05 ± 1.94		74.28 ± 2.38	
GENEL					
Kız	80	78.45 ± 1.22		77.91 ± 1.48	
Erkek	80	75.65 ± 1.29		73.69 ± 1.54	
VARYANS ANALİZİ SONUÇLARI	Yaş	F	p	F	p
	Cinsiyet	4.70*	0.032	4.01*	0.047
	YaşxCinsiyet	2.49	0.117	3.92*	0.050
	YaşxCinsiyet	3.47*	0.018	3.44*	0.018

* p < 0.05

Tablo 1'de araştırmaya alınan çocukların yaş ve cinsiyetlerine göre sosyal davranışlarına ilişkin istatistiksel sonuçlar verilmiştir. Varyans analizi sonuçları; çocukların yaşının, sosyal davranışın işbirliği ve sosyal ilişkiler boyutlarında anlamlı bir farklılığa yol açtığını göstermiştir (p<0.05). Sosyal davranışa ilişkin puan ortalamaları incelendiğinde; beş yaşındaki çocukların puan ortalamalarının (işbirliği: (kız) 81.88±1.35 , (erkek) 76.05±1.94 ; sosyal ilişkiler: (kız) 81.60±1.73 , (erkek) 74.28±2.38) dört yaş çocuklarının puan ortalamalarından yüksek olduğu dikkati çekmektedir.

Çocukların cinsiyetine ait varyans analizi sonuçları, cinsiyetin sosyal davranışların sosyal ilişkiler

boyutuna ait puanlarda anlamlı bir farklılık yarattığını göstermiştir (p<0.05). Kızların sosyal ilişkiler puan ortalamaları (77.91±1.48), erkeklere göre (73.69±1.54) yüksektir.

Araştırmada ayrıca yaşxcinsiyet interaksyonunun da çocukların işbirliği ve sosyal ilişkiler boyutlarına ait puanlarında anlamlı bir farklılık yarattığı saptanmıştır (p<0.05). Ortalamalar incelendiğinde; dört yaşındaki kızların işbirliği (75.03±1.90) ve sosyal ilişkiler (74.23±2.27) puanlarının, beş yaşındaki kızların işbirliği (81.88±1.35) ve sosyal ilişkiler (81.60±1.73) puanlarından anlamlı derecede düşük olduğu dikkati çekmektedir.

Tablo - 2
Araştırmaya Alınan Dört-Beş Yaş Çocuklarının Anaokuluna Devam Süresine Göre Sosyal Davranış Boyutlarına İlişkin Puan Ortalamaları, Standart Hatalar ve Varyans Analizi Sonuçları

YAŞ ANAOKULUNA DEVAM SÜRESİ	N	SOSYAL DAVRANIŞ PUANI			
		İşbirliği $\bar{x} \pm Sx$	Sosyal İlişkiler $\bar{X} \pm Sx$	F	p
4 YAŞ					
0-6 ay	31	71.48 ± 2.13	69.61 ± 2.40		
7-12 ay	27	74.37 ± 2.22	73.52 ± 2.68		
13-18 ay	4	74.50 ± 3.95	72.25 ± 3.97		
19-24 ay	6	83.67 ± 3.15	78.50 ± 4.56		
2 sene ve üzeri	12	82.25 ± 2.18	82.50 ± 3.26		
5 YAŞ					
0-6 ay	13	77.54 ± 3.26	79.62 ± 4.35		
7-12 ay	14	79.21 ± 2.98	77.85 ± 3.25		
13-18 ay	8	80.50 ± 5.09	79.63 ± 6.08		
19-24 ay	20	76.00 ± 2.61	74.80 ± 3.01		
2 sene ve üzeri	25	81.44 ± 1.68	79.08 ± 2.55		
GENEL					
0-6 ay	44	73.27 ± 1.81 B	72.57 ± 2.21		
7-12 ay	41	76.02 ± 1.80 AB	75.00 ± 2.09		
13-18 ay	12	78.50 ± 3.62 AB	77.17 ± 4.27		
19-24 ay	26	77.77 ± 2.21 AB	75.65 ± 2.52		
2 sene ve üzeri	37	81.70 ± 1.32 A	80.19 ± 2.01		
VARYANS ANALİZİ	Yaş	F	p	F	p
	Anaokuluna Devam Süresi	4.70*	0.032	4.01*	0.047
	YaşxAnaokuluna Devam Süresi	3.12*	0.017	1.67	0.159
SONUÇLARI		2.28*	0.020	1.62	0.114

* p < 0.05

Tablo 2'de araştırmaya alınan çocukların yaş ve anaokuluna devam süresine göre sosyal davranış puanlarına ait istatistiksel sonuçlar verilmiştir. Anaokuluna devam süresinin çocukların işbirliği boyutuna ait puanlarında farklılık yarattığı saptanmıştır (p<0.05). Ortalamalar incelendiğinde; gerek işbirliği, gerekse sosyal ilişkiler boyutunda en yüksek puan ortalamalarının anaokuluna iki sene veya daha uzun süre devam eden çocuklara (işbirliği: 81.70±1.32, sosyal ilişkiler: 80.19±2.01) ait olduğu dikkati

çekmektedir. Yapılan Duncan Testi sonuçları altı aydan daha kısa süredir anaokuluna devam edenlerle, iki sene'den daha uzun süredir devam edenlerin işbirliği puanları arasındaki farkın anlamlı olduğunu göstermiştir.

Varyans analizi sonucunda elde edilen diğer bir bulgu da; yaşxanaokuluna devam süresi interaksyonunun çocukların işbirliği puanlarında anlamlı bir farklılık yarattığı (p<0.05), sosyal ilişkiler puanlarında ise istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yaratmadığıdır (p>0.05).

Tablo - 3
Araştırmaya Alınan Dört-Beş Yaş Çocuklarının Bir Günde Toplam Televizyon İzleme Süresine Göre Sosyal Davranış Boyutlarına İlişkin Puan Ortalamaları, Standart Hatalar ve Varyans Analizi Sonuçları

YAŞ TV İZLEME SÜRESİ	N	SOSYAL DAVRANIŞ PUANI			
		İşbirliği $\bar{x} \pm S_x$	Sosyal İlişkiler $\bar{x} \pm S_x$		
4 YAŞ					
1 saatten az	15	77.80 $\pm$ 2.67 A	74.27 $\pm$ 3.21 AB		
1-2 saat	30	79.70 $\pm$ 1.64 A	77.13 $\pm$ 2.18 A		
3-4 saat	23	72.30 $\pm$ 2.17 AB	72.09 $\pm$ 2.73 AB		
5 saat ve üzeri	12	65.83 $\pm$ 3.98 B	67.25 $\pm$ 4.97 B		
5 YAŞ					
1 saatten az	10	81.30 $\pm$ 2.35 A	79.20 $\pm$ 3.56 A		
1-2 saat	46	79.56 $\pm$ 1.73 A	80.46 $\pm$ 1.97 A		
3-4 saat	19	77.32 $\pm$ 2.35 A	72.21 $\pm$ 3.33 A		
5 saat ve üzeri	5	75.00 $\pm$ 5.38 A	74.00 $\pm$ 5.30 A		
GENEL					
1 saatten az	25	79.20 $\pm$ 1.86 A	76.24 $\pm$ 2.40 AB		
1-2 saat	76	79.62 $\pm$ 2.23 A	79.14 $\pm$ 1.47 A		
3-4 saat	42	74.57 $\pm$ 1.62 A	72.14 $\pm$ 2.10 AB		
5 saat ve üzeri	17	68.53 $\pm$ 3.30 B	69.24 $\pm$ 3.83 B		
VARYANS ANALİZİ SONUÇLARI	Yaş	F	p	F	p
	TV izleme süresi	4.70*	0.032	4.01*	0.047
	YaşxTV izleme süresi	6.05**	0.001	4.08**	0.008
		3.40**	0.002	2.15*	0.042

* P < 0.05

** P < 0.01

Tablo 3 incelendiğinde; çocuğun bir günde toplam televizyon izleme süresinin, sosyal davranışın işbirliği ve sosyal ilişkiler boyutlarından alınan puanlarda anlamlı bir farklılığa neden olduğu görülmektedir ($p < 0.01$). Gün içerisinde beş saat ve daha uzun süre televizyon izleyen çocukların sosyal davranış puanlarının (işbirliği: 68.53 ± 3.30 , sosyal ilişkiler: 69.24 ± 3.83) diğerlerine göre daha düşük olduğu yani olumlu ve sağlıklı bir sosyal davranış gelişimi gösteremedikleri belirlenmiştir. Günde bir-iki saat televizyon izledikleri belirlenen çocukların işbirliği (79.62 ± 2.23) ile sosyal ilişkiler (79.14 ± 1.47) puan ortalamalarının ise en yüksek olduğu görülmektedir. Yapılan Duncan Testi sonuçları; işbirliği boyutu açısından farklılığı yaratan grubun günde en az beş saat televizyon izleyen çocuklar olduğunu, sosyal ilişkiler açısından ise günde bir-iki saat televizyon izleyenlerle en az beş saat izleyen

çocukların puanları arasındaki farkın anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 3'de yapılan analizler, ayrıca, yaşxçocuğun televizyon izleme süresi interaksyonunun sosyal davranışların işbirliği ($p < 0.01$) ve sosyal ilişkiler ($p < 0.05$) boyutlarında anlamlı bir farklılığa neden olduğunu göstermektedir. Duncan Testi sonuçlarına göre; günde bir saatten az ve bir-iki saat televizyon izleyenlerle beş saatten daha uzun süre televizyon izleyen dört yaş çocuklarının işbirliği puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı iken, farklı sürelerde televizyon izleyen beş yaş çocuklarının puanları arasındaki fark anlamsızdır. Sosyal ilişkiler boyutu açısından; dört yaşta günde bir-iki saat televizyon izleyenlerle en az beş saat izleyenler arasındaki fark anlamlı, beş yaşta ise gruplar arasındaki fark anlamsızdır.

Tablo 4
Araştırmaya Alınan Dört-Beş Yaş Çocuklarının Çocuğa Sorumluluk Verilme Durumuna Göre Sosyal Davranış Boyutlarına İlişkin Puan Ortalamaları, Standart Hatalar ve Varyans Analizi Sonuçları

YAŞ SORUMLULUK VERİLME DURUMU	SOSYAL DAVRANIŞ PUANI				
	N	İşbirliği x ± Sx	Sosyal İlişkiler X ± Sx		
4 YAŞ					
Hiç	15	62.86 ± 3.05 B	61.29 ± 3.13 B		
Kendisi ile ilgili Sorumluluklar	41	76.62 ± 1.46 A	74.69 ± 1.92 A		
Ev ile ilgili Sorumluluklar	4	76.80 ± 2.71 A	73.80 ± 3.72 A		
Ev ve kendisi ile ilgili sorumluluklar	20	80.47 ± 2.42 A	80.47 ± 2.84 A		
5 YAŞ					
Hiç	9	74.78 ± 2.96 A	72.33 ± 4.09 A		
Kendisi ile ilgili Sorumluluklar	43	80.89 ± 1.66 A	80.11 ± 2.07 A		
Ev ile ilgili Sorumluluklar	11	73.55 ± 3.67 A	71.18 ± 4.88 A		
Ev ve kendisi ile ilgili sorumluluklar	17	79.75 ± 2.44 A	79.75 ± 2.55 A		
GENEL					
Hiç	24	67.52 ± 2.48 C	65.61 ± 2.69 C		
Kendisi ile ilgili Sorumluluklar	84	78.80 ± 1.13 AB	77.47 ± 1.44 AB		
Ev ile ilgili Sorumluluklar	15	74.56 ± 2.63 B	72.00 ± 3.49 B		
Ev ve kendisi ile ilgili sorumluluklar	37	80.14 ± 1.70 A	80.14 ± 1.90 A		
VARYANS ANALİZİ	Yaş	F	p	F	p
	Sorumluluk verilme dur.	4.70*	0.032	4.01*	0.047
SONUÇLARI	YaşxSorm.verilme.dur.	8.30**	0.000	7.04**	0.000
		5.34**	0.000	4.27**	0.000

* P < 0.05

** P < 0.01

Tablo 4 incelendiğinde çocuğa sorumluluk verilme durumunun sosyal davranış puanlarında anlamlı bir farklılığa neden olduğu görülmektedir (p<0.01). Puan ortalamaları, hiç sorumluluk verilmeyen çocukların puanlarının (işbirliği: 67.52±2.48 , sosyal ilişkiler: 65.61±2.69) değerlerine göre en düşük, hem ev hem de kendisi ile ilgili sorumluluklar verilen çocukların puanlarının (işbirliği: 80.14±1.70 , sosyal ilişkiler: 80.14±1.90) ise değerlerine göre en yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Duncan Testi sonuçları, hiç sorumluluk verilmeyen çocuklarla, evle ilgili sorumluluklar verilen ve ev ve kendisi ile ilgili sorumluluklar verilen çocukların sosyal davranış puanları arasındaki farkın anlamlı olduğunu göstermektedir.

Varyans analizi sonuçları, ayrıca yaşçocuğa sorumluluk verilme durumu interaksyonunun çocukların sosyal davranış puanlarında 0.01 düzeyinde anlamlı bir farklılığa neden olduğunu göstermektedir (p<0.01). Puan ortalamaları incelendiğinde; hiç sorumluluk verilmeyen dört yaşındaki çocukların sosyal davranış puanlarının (işbirliği: 62.86±3.05, sosyal ilişkiler: 61.29±3.13) aynı gruptaki beş yaş çocuklarının puanlarından (işbirliği: 74.78±2.96 , sosyal ilişkiler: 72.33±4.09) anlamlı derecede düşük olduğu dikkati çekmektedir. Duncan Testi sonuçları da, işbirliği ve sosyal ilişkiler boyutlarında dört yaşta farklılığı yaratan grubun hiç sorumluluk verilmeyen çocuklar olduğu, beş yaşta ise grupların puanları arasındaki farkın anlamlı olmadığını göstermektedir.

Bulguların bu bölümünde yaş değişkeni (4 ve 5 yaş) çocukların benlik saygısına ilişkin puanlarında anlamlı bir farklılık yaratmadığından dolayı, veriler tek yönlü varyans analizi ile değerlendirilmiştir.

Tablo 5
Araştırmaya Alınan Çocukların Yaşlarına Göre Benlik Saygısı Puanlarına Ait Ortalamalar, Standart Hatalar ve Varyans Analizi Sonuçları

YAŞ	N	BENLİK SAYGISI PUANI			
		Benliğin Olumluluğu		Benliğin Açıklığı	
		x	± Sx	x	± Sx
4 yaş	80	4.09	± 0.19	2.79	± 0.16
5 yaş	80	4.30	± 0.70	2.86	± 0.16
VARYANS ANALİZİ SONUÇLARI		F	p	F	p
		0.62	0.431	0.10	0.743

Tablo 5'de benlik saygısı boyutlarına ilişkin puan ortalamaları incelendiğinde; gerek benliğin olumluluğu, gerekse benliğin açıklığı boyutlarında beş yaş çocuklarının puanlarının (benliğin olumluluğu: 4.30 ± 0.70 , benliğin açıklığı: 2.86 ± 0.16) dört yaşındaki çocukların puanlarından

yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Ancak yapılan varyans analizi sonucunda; dört ve beş yaşındaki çocuklar arasında benliğin olumluluğu ve benliğin açıklığı boyutlarından alınan puanlar açısından anlamlı bir farklılığın olmadığı saptanmıştır ($p > 0.05$).

Tablo 6
Araştırmaya Alınan Çocukların Cinsiyetlerine Göre Benlik Saygısı Puanlarına Ait Ortalamalar, Standart Hatalar ve Varyans Analizi Sonuçları

CİNSİYET	N	BENLİK SAYGISI PUANI			
		Benliğin Olumluluğu		Benliğin Açıklığı	
		x	± Sx	x	± Sx
Kız	80	4.54	± 0.18	2.68	± 0.14
Erkek	80	3.85	± 0.19	2.98	± 0.18
VARYANS ANALİZİ SONUÇLARI		F	p	F	p
		6.79*	0.10	1.75	0.188

* $p < 0.05$

Varyans analizi sonuçları; çocukların cinsiyetinin benlik saygısının benliğin olumluluğu boyutunda anlamlı bir farklılığa yol açtığını göstermiştir ($p < 0.05$). Erkek çocukların benliğin olumluluğu boyutundan aldıkları puan

ortalamalarının (3.85 ± 0.19), kız çocukların puan ortalamalarından (4.54 ± 0.18) anlamlı derecede düşük olduğu dikkati çekmektedir.

Tablo 7
Araştırmaya Alınan Çocukların Anaokuluna Devam Süresine Göre Benlik Saygısı Puanlarına Ait Ortalamalar, Standart Hatalar ve Varyans Analizi Sonuçları

ANAOKULUNA DEVAM SÜRESİ	N	BENLİK SAYGISI PUANI			
		Benliğin Olumluluğu		Benliğin Açıklığı	
		x	± Sx	x	± Sx
0-6 ay	44	4.00	± 0.26	2.70	± 0.23
7-12 ay	41	3.95	± 0.28	2.73	± 0.22
13-18 ay	12	4.25	± 0.58	3.08	± 0.42
19-24 ay	26	4.08	± 0.33	2.96	± 0.29
2 sene ve üzeri	37	4.76	± 0.22	2.89	± 0.24
VARYANS ANALİZİ SONUÇLARI		F	p	F	p
		1.42	0.231	0.29	0.884

Tablo 7'de de görüldüğü gibi çocukların anaokuluna devam süreleri aldıkları benlik saygısı puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa neden olmamaktadır ($p>0.05$). Puan ortalamaları incelendiğinde ise: benliğin açıklığı boyutunda en düşük ortalamanın

anaokuluna gitmeye yeni başlayan (0-6 ay) çocuklara ait olduğu (2.70 ± 0.23), benliğin olumluluğu boyutunda da en yüksek ortalamanın anaokuluna iki sene veya daha fazla süredir devam eden çocuklara ait olduğu (4.76 ± 0.22) dikkati çekmektedir.

Tablo 8
Araştırmaya Alınan Çocukların Bir Günde Toplam Televizyon İzleme Süresine Göre Benlik Saygısı Puanlarına Ait Ortalamalar, Standart Hatalar ve Varyans Analizi Sonuçları

TV İZLEME SÜRESİ	N	BENLİK SAYGISI PUANI			
		Benliğin Olumluluğu		Benliğin Açıklığı	
		x	± Sx	x	± Sx
1 saatten az	25	4.28	± 0.31	2.76	± 0.27 A
1-2 saat	76	4.32	± 0.20	2.93	± 0.17 A
3-4 saat	42	4.07	± 0.25	3.05	± 0.22 A
5 saat ve üzeri	17	3.82	± 0.46	1.88	± 0.28 B
VARYANS ANALİZİ SONUÇLARI		F	p	F	p
		0.49	0.690	3.04*	0.031

* $p < 0.05$

Tablo 8'de çocukların televizyon izleme süresinin benlik saygısı puanlarında farklılık yaratıp yaratmadığına ilişkin sonuçlar görülmektedir. Yapılan varyans analizi sonuçlarına göre; televizyon izleme süresi değişkeninin benliğin açıklığı boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yarattığı görülmektedir ($p<0.05$).

Ortalamalar incelendiğinde; günde beş saat ve daha uzun süre televizyon izleyen çocukların benliğin olumluluğu (3.82 ± 0.46) ve benliğin açıklığı (1.88 ± 0.28) boyutlarından aldıkları puan ortalamalarının diğerlerine göre daha düşük olduğu dikkati çekmektedir.

Tablo 9
Araştırmaya Alınan Çocukların Çocuğa Sorumluluk Verilme Durumuna Göre Benlik Saygısı Puanlarına Ait Ortalamalar, Standart Hatalar ve Varyans Analizi Sonuçları

SORUMLULUK VERİLME DURUMU	N	BENLİK SAYGISI PUANI	
		Benliğin Olumluluğu x ± Sx	Benliğin Açıklığı x ± Sx
Hiç	24	3.42 ± 0.34 B	2.67 ± 0.35
Kendisi ile ilgili sorumluluklar	84	4.26 ± 0.19 AB	2.93 ± 0.16
Ev ile ilgili sorumluluklar	15	4.00 ± 0.47 AB	2.27 ± 0.30
Ev ve kendisi ile ilgili sorumluluklar	37	4.62 ± 0.24 A	2.92 ± 0.21
VARYANS ANALİZİ SONUÇLARI		F p	F p
		2.65* 0.050	1.05 0.373

* p < 0.05

Tablo 9'da da görüldüğü gibi, çocuğa sorumluluk verilme durumunun çocukların benliğin olumluluğu boyutundaki puanlarında farklılık yarattığı saptanmıştır (p<0.05). Ortalamalarda benliğin olumluluğu boyutunda en düşük puanı hiç sorumluluk verilmeyen çocukların aldığı görülürken (3.42±0.34), en yüksek puanı hem ev, hem de

kendisi ile ilgili sorumlulukların verildiği çocukların (4.62±0.24) aldığı bulunmuştur. Yapılan Duncan Testi sonuçları, benliğin olumluluğu açısından, hiç sorumluluk verilmeyen çocuklarla ev ve kendisi ile ilgili sorumluluklar verilen çocukların puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 10
Araştırmaya Alınan Çocukların Benlik Saygısı ve Sosyal Davranış Puanlarına İlişkin Korelasyon Katsayısı Önemlilik Testi Sonuçları

		BENLİK SAYGISI	
		Benliğin Olumluluğu	Benliğin Açıklığı
SOSYAL DAVRANIŞLAR	İşbirliği	0.628**	0.192*
	Sosyal İlişkiler	0.676**	0.189*

* p < 0.05

** p < 0.01

Tablo 10'da da görüldüğü gibi, yapılan Korelasyon Katsayısı Önemlilik Testi sonucunda sosyal davranışlara ait boyutlar ile benlik saygısına ait boyutlar arasında pozitif yönde bir korelasyon olduğu saptanmıştır. Sosyal davranışlara ait işbirliği ve sosyal ilişkiler boyutları ile benliğin olumluluğu arasında 0.01 düzeyinde, işbirliği ve sosyal ilişkiler boyutları ile benliğin açıklığı arasında 0.05 düzeyinde pozitif bir korelasyon vardır (p<0.01, p<0.05). İşbirliği ve sosyal ilişkiler boyut puanlarındaki artışa paralel olarak, benliğin olumluluğu ve açıklığına ilişkin puanlar da yükselmektedir.

TARTIŞMA

Anaokuluna devam eden dört-beş yaş çocuklarında sosyal davranışların gelişimi ile benlik saygısı arasındaki ilişkiyi ve etkili olabilecek etmenleri belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada sonuçlar tablolar halinde verilerek, bu bölümde tartışılmıştır.

Tablo 1'de araştırmaya alınan çocukların yaş ve cinsiyetlerine göre sosyal davranışlarına ilişkin istatistiksel sonuçlar verilmiştir. Varyans analizi sonuçları; çocukların yaşının, sosyal davranışın işbirliği ve sosyal ilişkiler boyutlarında anlamlı bir farklılığa yol açtığını göstermiştir.

Çocuklarda gelişim bağımlılıktan bağımsızlığa, bencil davranıştan işbirliğine doğru gelişmektedir. Yaşın artmasıyla birlikte çocuğun sosyal çevresi de genişlemektedir. Bu anlamda edinilen deneyimler, yaşananlar ve öğrenilenler sosyal davranışların gelişiminde etkili olmaktadır. Yaşa bağlı olarak gözlenen diğer gelişim alanlarındaki ilerlemeler, yeteneklerdeki gelişmeler, konuşma ve kelime zenginliği sonucu olarak da sosyal davranış gelişimi bir ilerleme göstermektedir (Çağdaş 1997, Yörükoğlu 1998).

Eratay (1993)'in yedi-on bir yaş çocuklarının yaratıcılıkları ile psiko-sosyal gelişimleri arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında yaşı ve cinsiyeti ne olursa olsun, her çocukta psiko-sosyal gelişim ve yaratıcılık potansiyelinin varolduğu ve yaşın artmasıyla birlikte geliştiği şeklindeki bulguları sonuçlarımızı destekler niteliktedir.

Araştırmada ayrıca çocuğun cinsiyetinin sosyal davranışlarında farklılık yaratıp yaratmadığı incelenmiş ve yapılan varyans analizi sonucunda cinsiyetin sosyal ilişkiler boyutunda anlamlı bir farklılık yarattığı sonucuna varılmıştır (p<0.05). Bulgularımıza paralel olarak Çimen (2000)'in beş-altı yaş çocukları üzerinde yaptığı araştırma sonucunda da kız çocuklarının sosyal gelişimlerine ait puan ortalamalarının erkeklerden yüksek olduğu bulunmuştur.

Toplumumuzda genel olarak kız ve erkek çocuklar kendi cinsiyet rollerine uygun sosyal davranışlar sergilemektedir. Örneğin, kızlardan ev yönetimi konusunda bilgi sahibi olmaları beklenirken, aynı davranış şekli erkeklerden beklenmemektedir. Erkekler daha çok iş yaşamıyla ve toplumun ekonomik yapısıyla ilgili olarak yetiştirilmektedir (Çimen 2000). Bunun sonucu olarak da kızlar ev işleri, yardımlaşma ve sorumluluk almada daha fazla olanaklara sahip olmaktadır. Bu durum onların saldırganlıktan uzak, kendine güvenen ve bağımsız bir birey olmalarını etkilemekte, sosyal ilişkilerde daha başarılı olmalarına yardımcı olmaktadır.

Araştırmada ayrıca yaşcinsiyet interaksyonunun çocukların işbirliği ve sosyal ilişkiler boyutlarına ait puanlarında anlamlı bir farklılık yarattığı saptanmıştır ($p<0.05$).

Tablo 2'de araştırmaya alınan çocukların yaş ve anaokuluna devam süresine göre sosyal davranış puanlarına ait istatistiksel sonuçlar verilmiştir. Anaokuluna devam süresinin çocukların işbirliği boyutuna ait puanlarında farklılık yarattığı saptanmıştır ($p<0.05$). Ortalamalar incelendiğinde; gerek işbirliği, gerekse sosyal ilişkiler boyutunda en yüksek puan ortalamalarının anaokuluna iki sene veya daha uzun süre devam eden çocuklara ait olduğu dikkati çekmektedir. Yapılan Duncan Testi sonuçları altı aydan daha kısa süredir anaokuluna devam edenlerle, iki seneden daha uzun süredir devam edenlerin işbirliği puanları arasındaki farkın anlamlı olduğunu göstermiştir.

Araştırmada ayrıca yaşanaokuluna devam süresi interaksyonunun çocukların işbirliği ve sosyal ilişkiler puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yaratmadığı da belirlenmiştir ($p>0.05$). Bu durum araştırmaya alınan çocukların tümünün anaokuluna devam eden çocuklar olmasından kaynaklanabilir.

Okulöncesi eğitim kurumlarının çocukların gelişimlerini desteklediği bilinen bir gerçektir. Bir okulöncesi eğitim kurumuna başlayan çocuk, ilk günlerinde arkadaşlarına ısınmaya, birlikte iş yapmaya ve oynamaya başlamaktadır. Çocuk bu ortamlarda, geniş gruplar içinde işbirliği yaparak oynama, sempati gösterme, rekabete girişme ve başkalarıyla ilişkilerinde çok çeşitli yöntemleri kullanma gibi pek çok sosyalleşme davranışı gösterebilir. İşbirliği, paylaşma, rekabet, dostluk, sempati, kendi haklarını koruma ve başkalarının haklarına saygı göstermeyi bu kurumda yaşatırlarıyla olan alışverişleri sonucunda kazanmaktadır. Çocuk burada bencilliğinden sıyrılıp, sorumluluklar alarak kendine güvenini, yetenek ve yaratıcılığını geliştirir. Bunların dışında da çocuğun okulöncesi eğitim kurumundan elde edeceği yararlar pek çoktur (Uysal 1996, Saatçılar 1997). Dolayısıyla, başlıca görevlerinden biri; çocuklara olumlu sosyal davranışlarda bulunmayı öğretmek olan okulöncesi eğitim kurumlarına iki sene ve daha uzun süre devam eden çocukların sosyal davranış puanlarının diğerlerine göre daha yüksek olması beklenen bir sonuçtur.

Yapılan araştırmalar okulöncesi eğitim kurumlarına giden çocukların daha sosyal, daha bağımsız, daha girişken, daha güvenli ve çevreleriyle daha ilgili olduklarını göstermiştir. Ayrıca bu çocukların kendiliğinden grup ve sosyal faaliyetlere katılmaları artarken, seyirci kalma durumunun, başkalarından korkmanın azaldığı görülmüştür (Mangır 1987).

Varyans analizi sonucunda elde edilen diğer bir bulgu da; yaşanaokuluna devam süresi interaksyonunun çocukların işbirliği ve sosyal ilişkiler puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yaratmadığıdır ($p>0.05$). Bu durum araştırmaya alınan çocukların tümünün anaokuluna devam eden çocuklar olmasından kaynaklanabilir.

Tablo 3 incelendiğinde; çocuğun bir günde toplam televizyon izleme süresinin, sosyal davranış işbirliği ve sosyal ilişkiler boyutlarından alınan puanlarda anlamlı bir farklılığa neden olduğu görülmektedir ($p<0.01$).

Gün içerisinde beş saat ve daha uzun süre televizyon izleyen çocukların sosyal davranış puanlarının diğerlerine göre daha düşük olduğu, yani olumlu ve sağlıklı bir sosyal davranış gelişimi gösteremedikleri belirlenmiştir. Günde bir-iki saat televizyon izledikleri belirlenen çocukların işbirliği ile sosyal ilişkiler puan ortalamalarının ise en yüksek olduğu görülmektedir. Araştırmada ayrıca, yaşçocuğun televizyon izleme süresi interaksyonunun sosyal davranışların işbirliği ($p<0.01$) ve sosyal ilişkiler ($p<0.05$) boyutlarında anlamlı bir farklılığa neden olduğu saptanmıştır.

Günümüzde televizyon olmayan ev yok gibidir ve yapılan araştırmalar ülkemizde genellikle televizyon programlarını tüm aile fertlerinin birlikte seyrettiğini ortaya koymaktadır (Sayın 1999). Bu durumda denetimsiz olarak televizyon seyreden çocuklar, yetişkinlerden çok daha fazla televizyonun etkisi altında kalmaktadır. Çocuklar, son zamanlarda iyice artan şiddet ve saldırgan içerikli çizgi filmler, dizi filmler ve filmleri, skandal yaratmak amacıyla yayınlanan kanlı ve duyguyu yüklü programları, haber programlarını ve seviyesiz daha pek çok televizyon programlarını izlemeye maruz kalmaktadırlar. Böylece çocuklar istemeyerek de olsa pek çok televizyon kahramanını taklit etmektedirler. Ayrıca çocuğun aşırı televizyon izlemesi, onu oyun oynamaktan, etrafındaki kişilerle (arkadaş, kardeş, anne-baba gibi) iletişimde bulunmaktan, sinemaya-tiyatroya ve çocuk bahçesine gitmekten, kitaplarla ilgilenmekten ve daha birçok faydalı şeyden yoksun bırakmaktadır. Dolayısıyla çocuğun sosyal ilişkileri zayıflamakta, içe kapanık bir insan haline gelmektedir (Küçük Kurt 1991, Can 1995, Aktaş ve Haktanır 1997, Collins and Kimmel 1996, Yörüköğlu 1997, Öztürk 2000).

Güngör ve Ersoy (1997)'ün televizyon programlarının okulöncesi dönemdeki çocuklar üzerindeki etkisine ilişkin anne-baba görüşlerini belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmalarında; anne-babalar çocuklarının izledikleri şiddet filmlerinden etkilendiklerini, şiddet sahnelerini taklit ettiklerini belirtmişlerdir.

Sayın (1999), aile ortamında televizyonun çocuğun toplumsallaşmasındaki tek yönlü belirleyiciliği konulu araştırmasında; televizyon karşısında geçirilen zamanın çocuğun sosyal ilişkilerini olumsuz yönde etkilediği, entelektüel gelişmelere ket vurduğu, bilişsel gelişmeyi teşvik eden etkenleri ortadan kaldırdığı ve zamanla duygusuzluk yarattığı sonucuna varmıştır.

Tablo 4 incelendiğinde çocuğa sorumluluk verilme durumunun sosyal davranış puanlarında anlamlı bir farklılığa neden olduğu görülmektedir ($p<0.01$). Puan ortalamaları, hiç sorumluluk verilmeyen çocukların puanlarının diğerlerine göre en düşük, hem ev hem de kendisi ile ilgili sorumluluklar verilen çocukların puanlarının ise diğerlerine göre en yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir.

Çocuklara sorumluluk vermek, onun kendisini değerli hissetmesine ve olumlu benlik saygısı geliştirmesine yol açar. Bunlar bir çocuğun sağlıklı duygusal ve sosyal gelişimi için iki önemli unsurdur. Çocuğa sorumluluk vermenin, çocuk açısından ise iş yapmanın veya bir şeylere yardım etmenin kazandırdığı en önemli şey; paylaşmayı ve başkaları için bir şeyler yapmayı öğretmesidir. Bunun yanı sıra; çocukta koordinasyon, çalışkanlık, sebat ve irade gücü, kendine güven, zerafetle hareket etme, sorumlu bir birey olma, çevresiyile uyum içinde yaşama ve olumlu sosyal davranışlar gelişmeye başlayacaktır. Bu nedenle çocuklara, yaşlarına uygun, ne kadar çok alanda sorumluluk verilirse sosyal davranış gelişimleri de o ölçüde desteklenmiş olacaktır (Yüce 1999, Carroll 2000).

Varyans analizi sonuçları, ayrıca yaşçocuğa sorumluluk verilme durumu interaksyonunun çocukların sosyal davranış puanlarında 0.01 düzeyinde anlamlı bir farklılığa neden olduğunu göstermektedir ($p<0.01$). Puan ortalamaları incelendiğinde; hiç sorumluluk verilmeyen dört yaşındaki çocukların sosyal davranış puanlarının aynı

gruptaki beş yaş çocuklarının puanlarından anlamlı derecede düşük olduğu dikkati çekmektedir. Sonuçlar çocuğa birçok konuda sorumluluk verilmesinin sağladığı yarar yanında, sosyal gelişimle ilgili olarak çocuğun yaşına bağlı bir ilerlemenin de söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 5'de benlik saygısı boyutlarına ilişkin puan ortalamaları incelendiğinde; gerek benliğin olumluluğu, gerekse benliğin açıklığı boyutlarında beş yaş çocuklarının puanlarının dört yaşındaki çocukların puanlarından yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Ancak yapılan varyans analizi sonucunda; dört ve beş yaşındaki çocuklar arasında benliğin olumluluğu ve benliğin açıklığı boyutlarında alınan puanlar açısından anlamlı bir farklılığın olmadığı saptanmıştır ($p>0.05$).

Dört ve beş yaş grubunun yaş olarak birbirine çok yakın olması, benlik saygısının uzun sürede ve yavaş yavaş gelişmesi, dolayısıyla çocukların benlik saygısı yönünden benzer gelişimsel özellikler gösterebilmeleri, araştırmaya alınan çocukların yaşlarının benlik saygısı puanlarında farklılık yaratmamasında etkili olabilir.

Dikici (1998) de araştırmasında beş ve altı yaş çocuklarının yaşları ile benlik saygıları arasında istatistiksel olarak önemli bir farklılık olmadığını bulmuştur.

Araştırmaya alınan çocukların cinsiyetlerine göre benlik saygısı puanlarına ait istatistiksel sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Varyans analizi sonuçları; çocukların cinsiyetinin benlik saygısının benliğin olumluluğu boyutunda anlamlı bir farklılığa yol açtığını göstermiştir ($p<0.05$). Erkek çocukların benliğin olumluluğu boyutundan aldıkları puan ortalamalarının, kız çocukların puan ortalamalarından anlamlı derecede düşük olduğu dikkati çekmektedir.

Toplumumuzda ailelerin kız ve erkek çocuğa yaklaşımları, onları yetiştirme tarzları ve onlardan beklentileri farklılık gösterebilmektedir. Kız çocuklar her zaman ağırbaşlı, saygılı, zarif yetiştirilirken, erkek çocuklar güçlülük, kendine güvenme ve erkeklik gururuyla övünülerek yetiştirilmektedir. Bu nedenle kız çocuklar daha ilimli, olumlu davranışlar sergilerken, erkek çocuklar daha hırçın davranışlar sergileyebilmektedirler. Ayrıca geleneksel kesimde erkek çocuk aile için geleceğin güvencesi olarak görülmekte, aileye saygınlık ve statü kazandırmaktadır. Bu yüzden erkek çocukta beklentiler de fazla olmaktadır. Bu tür bir yaklaşım erkek çocukta aşırı kendine güven, yüksek bir benlik saygısı gelişimine neden olabileceği gibi, aşırı beklentiler çocukta beklentileri yerine getirememe korkusu nedeniyle yetersizlik duygusuna, güvensizliğe ve kendisine ilişkin olumsuz düşüncelerin yerleşmesine neden olabilir (Süzen 1987, Aksaray 1992, Dikici 1998).

Nitekim Verschuereen ve arkadaşlarının (1996) beş yaşındaki çocuklarda benlik modeli ile bağlılık ve yeterlilik duygusu arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında çocukların cinsiyetinin benlik saygısı puanlarında anlamlı bir farklılığa yol açtığı ve erkek çocukların benlik saygısı puanlarının kız çocukların benlik saygısı puanlarından daha düşük olduğu sonucuna varmışlardır.

Tablo 7'de çocukların anaokuluna devam sürelerinin benlik saygısı puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa neden olmadığı saptanmıştır ($p>0.05$). Puan ortalamaları incelendiğinde ise; benliğin açıklığı boyutunda en düşük ortalamanın anaokuluna gitmeye yeni başlayan (0-6 ay) çocuklara ait olduğu, benliğin olumluluğu boyutunda da en yüksek ortalamanın anaokuluna iki sene veya daha fazla süredir devam eden çocuklara ait olduğu dikkati çekmektedir.

Okulöncesi eğitim kurumlarının çocuklar üzerinde pek çok olumlu etkiye sebep olduğu yapılan çok sayıda araştırma sonucunda kanıtlanmıştır. Okulöncesi eğitim kurumları, çocuklara çevreyi tanımanın sağladığı rahatlık ve güven duygusunu, ailesi dışında ihtiyacı olan sosyal çevreyi ve akran etkileşimini summası bakımından çocukların benlik saygısı gelişiminde oldukça önemlidir.

Anaokuluna giden çocuklarda insiyatif, bağımsızlık, kendini kabul ettirme, hakkını savunma, başkasının hakkına saygı, kendine güven, merak ve çevresiyle ilgilenme gibi alanlarda büyük ilerlemeler görüldüğü bilinmektedir (Gönen 1990, Karagöllu 1995, Öngay 1998). Bu bulgularda anaokuluna daha uzun süre devam eden çocukların benliğin olumluluğu boyutunda puanlarının yüksek olması beklenen bir sonuçtur.

Öngay (1998), anaokuluna giden ve gitmeyen ilkökul öğrencilerinin benlik tasarımlarını karşılaştırdığı araştırmasının sonucunda istatistiksel olarak önemli bir fark yaratmasa da çocukların benlik kavramı puanlarının anaokuluna devam etme süresi ile doğru orantılı olarak arttığını ortaya koymuştur.

Tablo 8'de çocukların televizyon izleme süresinin benlik saygısı puanlarında farklılık yaratıp yaratmadığına ilişkin sonuçlar görülmektedir. Yapılan varyans analizi sonuçlarına göre; televizyon izleme süresi değişkeninin benliğin açıklığı boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yarattığı görülmektedir ($p<0.05$). Ortalamalar incelendiğinde; günde beş saat ve daha uzun süre televizyon izleyen çocukların benliğin olumluluğu ve benliğin açıklığı boyutlarından aldıkları puan ortalamalarının diğerlerine göre daha düşük olduğu dikkati çekmektedir.

Televizyonun genel anlamda insanların tutumları, dünya görüşleri ve davranışları üzerinde çeşitli etkilerinin olduğu yapılan pek çok araştırma sonucunda kanıtlanmıştır. Çocukların televizyonla etkileşimleri çok küçük yaşlarda başlar. Bununla birlikte ülkemizde çocuk programlarının azlığı, yayınlanan pek çok programın şiddet ve saldırı odaklı olması ve çocukların her türlü programı izliyor olmaları ruhsal gelişimlerini olumsuz yönde etkilemektedir (Küçük Kurt 1991, Elhan 1998, Sayın 1999, Öztürk 2000). Bu nedenle televizyon izleme süresinin fazlalığı çocukların düşük benlik saygısına sahip olmalarında etkili bir faktör olarak düşünülebilir.

Tablo 9'da çocuğa sorumluluk verilme durumunun benliğin olumluluğu boyutundaki puanlarında farklılık yarattığı saptanmıştır ($p<0.05$). Ortalamalarda benliğin olumluluğu boyutunda en düşük puanı hiç sorumluluk verilmeyen çocukların aldığı görülürken, en yüksek puanı hem ev, hem de kendisi ile ilgili sorumlulukların verildiği çocukların aldığı bulunmuştur.

Bu durumda çocuğa hiç sorumluluk verilmemesi, sadece kendisi ya da ev ile ilgili sorumlulukların verilmesi veya hem ev, hem de kendisi ile ilgili sorumluluklar verilmesinin olumlu benlik saygısı gelişiminde önemli olduğu söylenebilir. Benlik saygısı mutlulukla ve hayattaki başarıyla ilgilidir. Çocuğun sevgiyi ve yeteneğini hissetme derecesi, benlik saygısını olumlu yönde etkileyecektir. Çocuğa hem kendisi, hem ev ile ilgili yaşına uygun sorumluluklar verilmesi onun kendi yeteneklerini keşfetmesi için fırsat yaratmakta, yetenekli olduğu düşüncesini kuvvetlendirmekte ve cesaretlendirmektedir. Çocuğun bazı şeyleri kendi başına yapabildiğini görmesi ve kendisinin yetenekli olduğunu düşünmesi olumlu benlik saygısı gelişiminde önemli bir etkidir (Greenberg 1991, Çelikoğlu 1997, Dinçer 1999, Humphreys 1999, Carroll 2000).

Yavuzer (1997), benlik saygısının erken çocukluk döneminden başlayarak çocuğun yaşına, cinsiyetine ve gelişim düzeyine uygun sorumluluklar verilmesiyle geliştiğini ifade etmektedir. Böyle bir ortamın, çocuğun kendi kendisine yetmesine ve yönetmesine fırsat vereceğinden onun kendine olan güvenini de arttıracaktır, dolayısıyla çocuğun kendini değerli ve önemli hissetmesine ve olumlu benlik saygısı gelişimine yol açacağını belirtmiştir.

Tablo 10'da görüldüğü gibi; yapılan Korelasyon Katsayısı Önemlilik Testi sonucunda sosyal davranışlara ait boyutlar ile benlik saygısına ait boyutlar arasında pozitif yönde bir korelasyon olduğu saptanmıştır. Sosyal davranışlara ait işbirliği ve sosyal ilişkiler boyutları ile

benliğin olumluluğu arasında 0.01 düzeyinde, işbirliği ve sosyal ilişkiler boyutları ile benliğin açıklığı arasında 0.05 düzeyinde pozitif bir korelasyon vardır ($p < 0.01$, $p < 0.05$). İşbirliği ve sosyal ilişkiler boyut puanlarındaki artışa paralel olarak, benliğin olumluluğu ve açıklığına ilişkin puanlar da yükselmektedir.

İşbirliği, yardımlaşma, akranlarıyla olumlu ilişkiler kurabilme gibi sosyal davranışlar toplumda daha çok kabul görmeye neden olmaktadır. Çocuk için önemli olan anne-baba, kardeş, arkadaş gibi yakın çevresindeki kişilerin çocuğa yönelik olumlu değerlendirmeleri, çocuğun kendisini önemli görmesi, değerli hissetmesi ile sonuçlanır. Çocuğun kendisi hakkında olumlu bir benlik duygusu geliştirmesinde çevresindeki kişilerin onun hakkındaki değerlendirmeleri büyük önem taşır. Kişinin kendi gereksinimleri ile çevresi arasında uyumlu ilişkiler kurması ve sürdürmesi ancak sağlıklı bir benlik yapısıyla ve kendisine duyduğu saygıyla mümkündür. Çocuğun benlik kavramı yavaş ve uzun bir süre içinde, yaşam deneyimlerine, çevresi ile ve insanlarla olan ilişkilerine bağlı olarak gelişir. Bu nedenle olumlu bir sosyal gelişim ile olumlu bir benlik duygusu arasında pozitif bir ilişki vardır. Aynı şekilde çocuğun olumlu bir benlik duygusu sahibi olması, akranlarıyla olumlu sosyal ilişkiler kurmasını kolaylaştırır.

ÖNERİLER

Çocuğun aile bireyleri ve yakın çevresiyle kuracağı güvenli, sıcak ilişki onun daha sonraki yaşamında sosyal çevresinde karşılaşacağı tüm insanlara ve olaylara karşı güven duygusunun gelişmesine yardımcı olacak ve uyumlu, yüksek benlik saygısına sahip bir birey olmasını sağlayacaktır.

Araştırma bulgularında da görüldüğü gibi, bu konuda anne-babaların çocuklarına en büyük yardımı: onlara sık sık yaşlarına ve cinsiyetlerine uygun, yapabilecekleri görev ve sorumluluklar vermek, yapabilecekleri bazı şeyleri çocukların kendilerinin yapmalarına izin vererek çocuğun kendini ortaya koymasını sağlamak ve verilen görev ve sorumluluklardan sonra başarısını mutlaka takdir etmek olmalıdır. Ebeveynler genellikle çocukların yapmakta zorlandığı işleri üzerlerine alarak onlara yardımcı olduklarını düşünürler. Ancak bu yardım, "sen bunu yapamazsın, sen yeterince iyi değilsin" mesajlarını verebilir ki, bu da çocuğun kendine olan saygısını azaltır, yetenek ve becerilerini kısıtlar. Çocukların bir işi başarmak için mücadeleye davet edilmeleri gerekmektedir. Ayrıca çocuklara, problemlerini çözmek ve kendi yeteneklerini keşfetmek için fırsatlar verilmelidir. Yardım istediklerinde, yapabilecekleri bir şey olduğu takdirde, ilk olarak o işin üstesinden gelebileceklerine onları inandırarak cesaretlendirmek gereklidir. Çocuğun yapması gereken aktiviteler ve görevlerin başlangıcında ona yardımcı olunabileceği de, bu yardım asla o görevi tamamen üstlenme şeklini almamalıdır. Ayrıca çocuğa yaşından daha büyük sorumluluklar vermek de kendi kendine yetmede ve sosyal ilişkilerinde olumsuz sonuçlara neden olabilir. Anne-babaların sağlıklı bir gelişim için bu dengeyi sağlamaları gerekmektedir. Çocuklardan beklentilerini mutlaka çocuğun özelliklerine, yaşına göre ayarlamalı ve her zaman başarılı olmalarını beklememelidirler. Kendi kendine yetme, temizlik, giyinme-soyunma, uyuma, ödevlerini yapma, beslenme, taşıtlara binme, sinema ve tiyatroya gitme, alışveriş yapma gibi sosyal etkinlikleri anne-baba okulöncesi çağlardan itibaren çocukla birlikte yapmalı ve onu desteklemelidir. Bunlar çocuğun kendine olan güvenini artırarak olumlu benlik saygısı geliştirmesini sağlayacak ve sosyal ilişkilerini güçlendirecektir.

Çocuk her ne yaparsa yapsın anne-babasının onu her zaman çok sevdiğini, değer verdiğini ve kabul ettiğini bilmelidir. Değerli olduğuna inanmalı, bir şeyler önermeli ve kendi kendisiyle ve çevresiyle barışık olmalıdır. Bu

nedenle anne-baba sözel ve fiziksel olarak çocuğa sık sık onu sevdiğini söylemeli, ancak verilen mesajların şartsız sevgiyi göstermesine (seni seviyorum -odanın kirli olmasına rağmen, kız kardeşin kadar atletik olmamasına rağmen, notlarının çok iyi olmamasına rağmen, yaptıklarından hoşlanmama rağmen- halâ seni seviyorum) dikkat edilmelidir.

Anne-babaların çocuğu başkaları ile kıyaslamaları, aşırı eleştirici ve yargılayıcı olmaları, başarılı olmaları için onlara baskı uygulamaları, hatalı davranışları sonucunda yanlış ve uygunsuz fiziksel ve duygusal cezalar vermeleri, olayları olumsuz değerlendirmeleri veya çocuklarına karşı aşırı koruyucu bir tutumla yaklaşımları çocuğun kendisine olan güven duygusunu ve benlik saygısını zedeleyerek çekingen, içe kapanık bir kişilik geliştirmesine ya da saldırgan davranışlarda bulunmasına neden olabilir. Bu nedenle anne-babalar bu olumsuz tutumlardan kaçınmalı, çocuklarının hatalı davranışlarını onları yargılamadan anlatmaya çalışmalı, olayların veya yaptıklarının hatalı taraflarını çocukların kendilerinin fark etmesini sağlamalıdır. Başarısızlıklarını ve yanlışlıklarını büyütmeden, her çocuğun tek olduğu üzerine odaklanmalı ve çocukları hakkında özel şeyler keşfedip bunu onlara söylemelidirler. Ne kadar küçük olursa olsun çocukların her yeni beceri ve başarısını takdir etmeli ve onlara başarılı olabilecekleri şeyler bulmalıdırlar. Böyle yaparak çocuğun kendisiyle ilgili olumlu bir benlik saygısı geliştirmesini sağlayabilecekleri gibi, çocuğa kendini ifade etme fırsatı ve sosyal davranışlarında cesaret vereceklerdir.

Çocuğun herhangi bir olay ya da konu hakkındaki duygularına, düşüncelerine ve tercihlerine saygı gösterilmesi, çocuğun duygularının, gözlemlerinin ve algılayışının değerli olduğunu düşünmesini, benlik saygısının yükselmesini ve başkalarının duygu ve düşüncelerine aynı şekilde saygı göstererek sosyal ilişkilerinin güçlenmesini sağlayacaktır. Bu nedenle olaylar karşısında çocukların fikirlerini, duygularını ifade etmeleri sağlanmalı ve söyledikleri şeylere önem verildiği hissettirilmelidir. Ayrıca anne-babalar kendi duygularını da çocuklarıyla paylaşmalıdırlar. Böylece çocuklarıyla değişik konularda sohbet etme ortamı oluşturabilirler. Ebeveynler çocuklarıyla, incinebilecekleri duygularını bile paylaştıklarında, onları kendi deneyimlerini ve duygularını kabul etmeye cesaretlendirmiş olacaklardır.

Ebeveynler, çocuklara sosyal deneyim kazanmaları için ortam hazırlamalıdırlar. Bu amaçla çocuğun arkadaş gruplarına girmesine, sosyal ortamlarda bulunmasına ve bağımsız hareket etmesine imkan sağlamalıdırlar. Ebeveynler onun sosyal ortamlardaki arkadaşlıklarını ve girişimlerini uygun ölçüde desteklemeli, topluluk içinde söz almasını teşvik etmeli ve onu asla başkalarının yanında küçük düşünmemelidirler. Çocuğun korku ve endişelerine saygı duymalı ve çocuk için önemli olan şeylere kendileri de önem vermelidirler.

Çocuğun aile içindeki bireylerle olan bağlarının kuvvetlenmesi sağlanmalıdır. Ebeveynler çocukla kaliteli ve hoş bir şekilde vakit geçirmeye, ona zaman ayırmaya özen göstermelidirler. Onunla birlikte sosyal aktivitelerde bulunmalı, onun seviyesine inip onun kuralları ve oyuncaklarıyla oyunlar oynamalıdırlar. Aile için vazgeçilmez bir kişi olduğunu hissettirmeli ve onun için mutlu ve huzurlu bir aile ortamı sağlamalıdırlar. Bu çerçevede olaya yaklaşırsa, anne-babaların genel olarak çocukları ile sağlıklı iletişim kurabilmeleri için gereken becerileri kazanabilmeleri yolunda eğitilmeleri ve bilinçlendirilmeleri yararlı olabilir. Anne-baba-çocuk ilişkisinin, çocuğun olumlu benlik kavramı oluşturmada ve sosyal davranış gelişiminde ne kadar etkili olduğu düşünüldüğünde, anne ve babaların çocuk yetiştirmede daha bilgili olacakları konuma getirilmelerinin önemli anlaşılacaktır.

Geleceğin anne-baba adaylarına insan ilişkilerinde beceri kazanabilmeleri için "etkili iletişim"

dersleri verilebilir. "Anne-Baba Eğitimi" çalışmalarını yaygınlaştırılmaları ve "Anne-Baba Okulları" açılarak ebeveynlerin katılımları sağlanabilir.

Bu nedenle Milli Eğitim Bakanlığı (örgün ve yaygın eğitim şeklinde), aile ile ilgili kurum ve kuruluşlar, medya ve basın kaynakları, anne ve babaların çocuk yetiştirmedeki bilgi ve becerisini geliştirecek anne-baba eğitimine yönelik programları arttırabilirler.

Anne-baba eğitim çalışmalarının özellikle sosyo-ekonomik yönden geri olan bölgelerde yaygınlaştırılması çalışmalarına öncelik verilebilir, bu konuda devlet üstüne düşen gereken finansmanı sağlayarak destek verebilir. Henüz anne-baba olmayan adayların da bu eğitimden yararlanması sağlanabilir. Televizyon, radyo, gazete, dergi, vb. kitle iletişim araçları yoluyla anne-babalara çocuk yetiştirme eğitiminin temel ilkeleri ve yöntemleri konusunda nitelikli yayımlar hazırlanabilir. Ayrıca televizyonun çocuğun gelişimindeki olumsuz etkileri gözönüne alınarak ailelere televizyonu sağlıklı, bilinçli, verimli ve ussal bir biçimde nasıl kullanmaları gerektiği konusunda da bilgiler verilebilir. Büyükle birlikte, çocuğun kafasını karıştıracak görüntüleri çocukların izlemesine asla izin verilmemesi gerekir. Ebeveynler çocuklarının bir günde en fazla birbuçuk saat televizyon izlemelerine fırsat tanımalı ve olabildiğince çocuk programlarını izlemelerini sağlamalıdır. Ayrıca televizyonun çocuklarda dil gelişimini sağladığı, hayal dünyasını geliştirdiği, söz dağarcığını ve bilgisini arttırdığı unutulmamalı ve çocuk programlarının kalitesi ve sayısı arttırılmalıdır. Bu anlamda kurumlarda mutlaka bir psikolog, bir sosyolog, bir çocuk gelişimci ve bir pedagoğ görev yapabilir; programlar ve özellikle çocuklara yönelik olanlar yayımlanmadan önce uzmanlarca incelendikten sonra yayımlanabilir.

Artık dünyanın yükselen biricik değerinin çocuk olduğu farkedilmeli ve çocuğun sağlıklı gelişimini hedef alan yaklaşımlar ve duyarlılıklar geliştikçe; çocuğa yönelik duyuğu bilinç düzeyine yükseldikçe çocuğun daha da değerli hale geleceği unutulmamalıdır.

Çocuğun olumlu sosyal davranışlar ve yüksek benlik saygısı geliştirmesi açısından etkili bir diğer etmen de, okul ve öğretmenlerdir. Özellikle okulöncesi eğitimi alan çocuklar, kendine güvenen bağımsız, olumlu, işbirlikçi, yardımsever ve sıcak ilişkiler kurabilen bireyler olmaktadır. Anaokulları çocuğun ev ve çevresinde öğrenemeyeceği pek çok şeyi öğretmekte ve etkinlikleri tek başına yapmasına olanak tanımaktadır.

Okulöncesi dönemdeki çocuğun olumlu davranışlar geliştirmesi, beceri kazanması ve tüm gelişmelerin desteklenmesi birçok faktöre bağlıdır. Kurumun fiziki koşulları ve çocuklara sunulan eğitim programları çocuğun olumlu nitelikler kazanmasını sağlamakta ve gelişimini desteklemektedir. Ancak fiziki koşulları en iyi şekilde kullanabilen, eğitim programlarını çocuklara doğru bir şekilde sunabilen, çocukların olumlu davranışlar geliştirmeleri için davranış oluşturma tekniklerini bilinçli olarak yerinde ve zamanında kullanabilen, çocuğun kişilik, sosyal, duygusal ve dil gelişimini desteklemek için etkili iletişim tekniklerini kullanabilen nitelikli bir öğretmenin varlığı çok daha fazla önem taşımaktadır.

Yirmibirinci yüzyılın sosyal insanını yetiştirecek olan öğretmenlerin, kişisel ve mesleki açıdan donanımlı bireyler olmaları gerekmektedir. Bu açıdan, öncelikle, çağın olumlu sosyal davranışlara ve yüksek benlik saygısına sahip bireyini yetiştirecek olan öğretmenlerin yetiştirilmesine gerekli önem verilebilir. Okulöncesi öğretmeni yetiştiren fakültelerin programları gözden geçirilerek, etkili iletişim, eğitim yöntemleri, sınıf yönetimi, vb. konularla ilgili teorik ve uygulamalı derslere yer verilebilir. Ayrıca öğretmen adaylarının mülakat ve psikolojik testlerden geçirilerek mesleğe kabul edilmelerine yönelik tedbirler alınması yararlı olabilir.

Öğretmenler istihdam edildikten sonra sık ve düzenli aralıklarla hizmetçi eğitim çalışmalarına dahil edilebilirler. Bu hizmetçi eğitim çalışmalarına öğretmenlerin mutlaka katılımlarının sağlanması, hatta katılımın zorunlu kılınması önemlidir.

Okulöncesi öğretmenlerinin, mezuniyet sonrası çalışmalarına katılmalarına olanak sağlamak, öğretmenlerin sürekli olarak kendilerini yenilemeleri, geliştirmeleri için bir yol olabilir. Alternatifler çoğaltılarak öğretmen, kalitesi bakımından geliştirilebilir ve bu kurumlarda yapılan denetimler daha sık ve etkili olabilir.

Öğretmenin eğitimdeki yeri tartışılmaz bir gerçektir. Öğretmen, çocukların zihinsel ve bedensel ihtiyaçlarını ve daha da önemlisi sosyal ve duygusal ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Öğretmen; çocuklara özgür ve esnek bir ortam yaratmalı, uyarıcı bir çevre hazırlamalıdır. Ortamda bol materyal bulundurulmalıdır. Kuralcı olmamalı, çocukları aşırı yönlendirmemeli ve onları gereksiz yere eleştirmemelidir. Çocuklara bol zaman, cesaret ve olanak vermeli; onları yaptıkları şey hakkında düşünmeye itmelidir. Rahat, iyi huylu, neşeli, şakacı, nazik ve kibar olmalı; heyecan, heves ve sınırlama arasında bir denge sağlayabilmelidir.

Öğretmen çocuğa baskı ve rencide etme yoluyla sürekli direktif vermemelidir. Sabırlı olmalı, acele etmeden karşılıklı dinlemeye zaman ayırmalı ve birbirlerini kabul etmeleri için zaman tanımalıdır. Çekingen ya da geç cevap veren çocuklara, tepki göstermek yerine istekli ya da gönüllü katılımlarını sağlamalıdır.

Öğretmen ve çocuklar arasında paylaşılan bir saygı vardır. Öğretmenin umursamaz değil, yardımcı ve kabul edici bir tavır olmalıdır. Öğretmen ve çocuklar birbirlerinin hatalarını örtbas etmek, suçlamak yerine açık ve doğal olarak hatalarını görüp kabul etmeleri ve birlikte çözüm yolları üretmelidirler. Çocuklar ve öğretmen birbirlerinin fikirlerine saygı duymalı ve karşılıklı konuşarak anlaşmaya varmalıdırlar.

Öğretmenlerden başka okullarda çalışan psikologların görev çerçevesi de iyi belirlenerek psikoloğun varlığı sembolik olmaktan çıkarılabilir ve okullarda etkili rehberlik servisleri kurulabilir. Öğretmenlerin, ailelerin ve çocukların bu hizmetten yararlanmaları sağlanabilir ve karşılıklı bilgi alışverişisi ile çocuğa en iyi hizmet ve eğitim verilmesi amaçlanabilir.

Ayrıca okullarda görev alan bakıcı anneler, yardımcı kadınlar, aşçıbaşı ve şoför olmak üzere tüm personelin pedagojik formasyona sahip olma şartı aranabilir. Adayların mülakat ve psikolojik testlerden geçirilerek mesleğe kabul edilmelerine yönelik tedbirler alınması yararlı olabilir.

Üzerinde önemle durulması gereken bir diğer husus da; anaokulu eğitiminin günümüzde bazı resmi ve özel kuruluşlar tarafından verilmekte olduğudur. Çünkü, resmi kurumların anaokulları ancak bu kurumlarda çalışanların çocuklarına hizmet verebilmekte; özel anaokulları ise ekonomik koşulları uygun olan kişilere hitap etmektedir. Tüm çocukların anaokulu yaşantısından yararlanmaları için dar gelirli ailelerin bütçesini sarsmayacak fiyat belirlemelerinin yapıldığı anaokullarının açılması gerekmektedir. Bu anaokulları gerek devlet tarafından, gerekse devlet tarafından çeşitli vakıfların özendirilmesiyle açılabilir.

Erken çocukluk döneminde okulöncesi eğitim kurumlarının yanı sıra, üniversitelerin ilgili bölümleri, psikoloji ve psikiyatri bölümleri, çocuk gelişimi ve çocuklarla ilgili tüm kurum ve kuruluşlar danışma için sorumluluk altındadır. Bu anlamda bu kurumlar, kaynaklarını birleştirerek çocuk, aile ve öğretmenler ile ilgili çeşitli araştırma ve incelemeler yapabilir, belirli programlar çerçevesinde çocuklara, ailelere ve öğretmenlere yönelik seminerler, konferanslar ya da etkileşim grupları gibi çeşitli uygulama ve etkinlikler düzenleyebilirler.

Bu araştırmada elde edilen sonuçlardan bir genellemeye gidilebilmesi ve araştırma desteği sağlanabilmesi için okulöncesi dönem çocuklarında benlik saygısının gelişimi ile ilgili benzer araştırmalar yapılabilir. Bundan sonra yapılan çalışmalarda farklı örneklem gruplarına (farklı sosyo-ekonomik düzeydeki çevrelerden alınan, anaokuluna gitmeyen ya da anne-babası olmayan okulöncesi dönem çocukları gibi) yer verilerek benzer çalışmaların sayısı artırılabilir.

Özetle; çocuklar ailelerin ve toplumların geleceğidir. Geleceğe umut ve güvenle bakabilmek onların sağlıklı, güçlü ve dengeli bireyler olarak yetiştirilmesi ile mümkün olabilir. Bu amaçla çocuklara olumlu sosyal davranışlar ve yüksek benlik saygısı kazandırırken; her çocuğun kendine özgü özelliklere sahip olduğu, çocukta kırgınlık, kızgınlık duygularının doğal olduğu, çocuğun eğitiminde anne-babanın ortak davranmalarının yararlı olduğu, çocuğa yerine getirilemeyecek sözler vermenin yanlış olduğu, çocuğa kararlı, doğal ve dengeli sevgi göstermenin vazgeçilmezliği, çocuğa küçük sorunları kendisinin çözmesine olanak vererek problem çözüme becerisi kazanmasının gerekli olduğu, çocuğu yavaş yavaş bağımsız yaşamaya yöneltmenin yararlı olduğu ve insanları sevmenin yaşama renk ve anlam kattığı dikkate alınarak çocukların toplumsal değerleri, kuralları, kişisel dürüstlüğü, doğruluğu ve adaleti yaşayarak öğrenmelerini sağlamak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksaray, S.(1992). Adölesanların Benlik İmajlarını Etkileyen Etmenlerden Ana-Baba Tutum Algısı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi.
- Aktaş, Y. ve Haktanır, G.(1997). 7-11 Yaşlarındaki Çocukların Ev İşlerine Katılmaları. 1.Ulusal Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Kongresi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi. 472-481.
- Baran, G.(1999). Korunmaya Muhtaç Çocuk ve Benlik Kavramı. Ankara: Yaysan Matbaacılık.
- Başaran, I.E.(2000). Eğitim Psikolojisi. 5.Basım., Ankara: Umur Yayın.
- Binbaşıoğlu, C.(1992). Eğitim Psikolojisi. Ankara: Radioğlu Matbaası.
- Can, A.(1995). Okulöncesi Çocuklara Yönelik Televizyon Programları İçinde Çizgi filmlerin Çocukların Gelişimine ve İletişimine Etkileri. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi.
- Carroll, D.(2000). Çocuğunuzun Ruhsal Eğitimi. Çev.: Tuna, S., İzmir: Ege Meta Yayınları.
- Cassidy, J.(1988). Child-Mother Attachment and the Self in Six-Years-Olds. *Child Development*.59,121-134.
- Collins, M. and Kimmel, M.M.(1996). Mister Rogers' Neighborhood:Children, Television and Fred Rogers. University of Pittsburgh Press: Pittsburgh.
- Çağdaş, A.(1997). İletişim Dilinin 4-5 Yaş Çocuklarının Sosyal Gelişimlerine Etkileri. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi.
- Çağdaş, A.(2000). Okulöncesi Eğitimde Sosyal Gelişimi Ölçmede Gözlem Formları. Selçuk Üniversitesi Anaokulu/Anasınıfı Öğretmeni El Kitabı. İstanbul: Ya-Pa Yayınları, 31-44.
- Çelikoğlu, C.(1997).Boşanmanın Çocukların Benlik Saygısına Etkisinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi.
- Çimen, S.(2000).Ankara' da Üniversite Anaokullarına Devam Eden Beş-Altı Yaş Çocuklarının Psiko-Sosyal Gelişimlerinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi.
- Demiriz, S. ve Turan-Ömeroğlu, E.(1997).9 ve 12 Yaşındaki Çocukların Benlik Kavramları ile Ana-Baba Tutumlarını Algılamaları Arasındaki İlişkinin Yaş Boyutu Açısından İncelenmesi. 1.Ulusal Çocuk Gelişimi Kongresi, 523-540.
- Dikici, A.(1998). Cassidy Kukla Görüşme Formu'nun Beş Altı Yaş Çocuklarına Uygulanması ve Özsaygı Düzeylerinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi.
- Diñer, Ç.(1999).Çocuklarda Özsaygıyı Geliştirecek 20 Yol. *Yaşadıkça Eğitim*. 61.2-6.
- Düzgüneş, O., Kesici, T., Kavuncu, O. Ve Gürbüz, F.(1987). Araştırma ve Deneme Metotları (İstatistik Metotları II). Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, 1021, 295.
- Elhan, D.(1998).Aile ve Kitle İletişim Araçları. 3.Aile Şurası Bildirileri. Ankara: T.C.Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 653-657.
- Eratay, E.(1993).7 ve 11 Yaş Çocuklarının Yaratıcılıkları ile Psiko-Sosyal Gelişimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi. Hacettepe Üniversitesi.
- Franzoi, S.L.(1999).Benlik Farkındalığı ve Kendini Düzenleme: Kişilik ve Sosyal Psikoloji Kuram ve Araştırmaları Üzerine Bir Tarama. Çev.: Sümer,N. *Türk Psikoloji Yazıları*. 1.3, 151-164.
- Gönen, M.(1990).Çocuğun Gelişiminde Okulöncesi Eğitimin Önemi. *Okulöncesi Eğitim Dergisi*. 39, 6-9.
- Greenberg, P.(1991).Character Development:Encouraging Self-Esteem and Self-Discipline in Infants, Toddlers, and Two-Year-Olds. Washington, U.S.A.
- Güngör, A. ve Ersoy, Ö.(1997).Televizyon Programlarının Okulöncesi Çocuklarına Etkisine İlişkin Anne-Baba Görüşleri. 10. Ya-Pa Okulöncesi Eğitimi ve Yaygınlaştırılması Semineri. İstanbul: Ya-Pa Yayınları, 57-70.
- Haktanır, G. ve Baran, G.(1998).Gençlerin Benlik Saygısı Düzeyleri ile Anne-Baba Tutumlarını Algılamalarının İncelenmesi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*. 5.3,134-141.
- Humphreys, T.(1999).Çocuk Eğitiminin Anahtar:Özgüven. Çev.:Anapa T. 2.Basım., İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Karagöllu, Ş.(1995).Anaokulu Eğitimi Almış ve Almamış İlkokul Öğrencilerinin Cinsiyetlerine ve Sınıflarına göre Okul Başarı Düzeyleri ile Özsaygı Düzeylerinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi.
- Knight, B.A. and Huges, D.(1995). Preschool Children in the Social Development. *Australian Journal of Early Childhood*. 20.2.
- Köknel, Ö.(1997). İnsanı Anlamak. 7.Basım., İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kutlu, M.(1992).Yetiştirme Yurdunda ve Ailesi Yanında Kalan Öğrencilerin Özsaygı Düzeylerini Etkileyen Bazı Değişkenler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi.
- Küçük Kurt, M.(1991).Televizyon ve Çocuk. Aile Yazıları 3. 2.Basım.,Ankara: T.C.Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 399-404.
- Mangır, M.(1987). Okulöncesi Çocuklarda Arkadaşlık Kavramı. 5.Ya-Pa Okulöncesi Eğitimi ve Yaygınlaştırılması Semineri. İstanbul: Ya-Pa Yayınları,100-107.
- Öngay, E.A.(1998).Anaokuluna Giden ve Gitmeyen ilkokul

- Öğrencilerinin Benlik Tasarımlarının Karşılaştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Özgenç, İ.E.(1992). Görüşme İlke ve Teknikleri. 2.Basım., Ankara: Psikolojik Danışma ve Rehberlik Merkezi Yayınları.
- Öztürk, H.E.(2000). Çocuğun Sosyalleşmesinde Televizyonun Etkisi. 1.İstanbul Çocuk Kurultayı Araştırmalar Kitabı. İstanbul: İstanbul Çocukları Vakfı Yayınları, 219-227.
- Palabıyıkoğlu, R.(1996). Kişilik Gelişiminde Temel Kavramlar. Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Ders Kitabı. Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Bilimler Yayınları, 12. 25-37.
- Saatçılar, C.(1997). Anaokuluna Giden Çocukların Sosyalizasyonları Sürecinde Ebeveynlerin ve Eğitimcilerin Rolü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi.
- Sayın, Ö.(1999). Aile Ortamında Televizyonun Çocuğun Toplumsallaştırılmasındaki Tek Yönlü Belirleyiciliği İletişim Ortamlarında Çocuk Birey Sempozyumu Bildiriler Kitabı; Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1172,167-183.
- Süzen, D.(1987). İlkokul 5. Sınıf Öğrencilerinde Yaratıcı Düşünme Yeteneği ile Benlik Kavramı Arasındaki İlişki. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi.
- Uysal, F.N.(1996). Anaokuluna Giden 5-6 Yaş Grubu Çocuklarda Yaratıcı Drama Çalışmalarının Sosyal Gelişim Alanına Olan Etkisinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi.
- Verschuere, K., Marcoen, A. and Schoefs, V.(1996). The Internal Working Model of the Self, Attachment, and Competence in Five-Years-Old. *Child Development*, 67, 2493-2511.
- Yazvuzer, H.(1997). Çocuk Eğitimi El Kitabı. 5.Basım., İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yörükoğlu, A.(1997). Aile ve Çocuk. 5.Basım., İstanbul: Özgür Yayınları.
- Yörükoğlu, A.(1998). Çocuk ruh sağlığı. 23.Basım., İstanbul: Özgür Yayınları.
- Yüce, S.(1999). Sorunlu Değil Sorumlu. *Okul ve Aile Dergisi*, 1,8, 46-48.